

ÍRÓPORTRÉ

Rovatunkban kortárs magyar írók életművét mutatjuk be néhány oldalnyi terjedelemben – az „élő klasszikusoktól” a legtehetségesebb fiatalokig. A tárgyalt alkotók kiválasztása elkerülhetetlenül szubjektív, de a róluk szóló dolgozatban igyekszünk átfogó képet adni eddigi műveikről olyan stílusban és megfogalmazásban, hogy az az irodalmat nem szakmaként művelők számára is követhető, feldolgozható legyen, s akár az érettségire vagy a felvételre készülő diákok is haszonnal forgathassák. Az itt megjelenő esszék bővebb, bibliográfiával is kiegészített változatait kétévenként könyv formájában is közreadjuk.

PAPP TIBOR

Innovatív költői beszéd

*Papp Tibor alkotásainak tárlata a Sánta vasárnapot
a születő kubusokig*

Egy szöveg, egy alkotás sokdimenziós tér, amely a befogadót az értelmezés során továbbbírásra, újragondolásra, a mű alkotójaként játszott szerepre készíti. Akárcsak Karl Kempton op-artos ábécéje, Bob Grumman matematikai haikuja, Pierre Bouleznek a tíz kottalapra írott, tíz különböző darabból álló, s így tetszőleges sorrendben előadható III. zongoraszonátája, vagy akár gondolhatunk a képzőművészet területéről Rembrandt önarcképsorozatára, amely az alkotó szemléltet további megoldásokra motiválja.

Egy életmű viszont szemben egyetlen alkotással már egy galaxisrendszer csodája is lehet, a térnek *par excellence* sokdimenziós formája, vertikális és horizontális kitágítása. Különösen akkor, ha alkotója új műfajokat, műfajvariánsokat teremtett, az irodalmi égboltra helyezett csillagokból új csillagképeket egyesített.

Papp Tibor (1936) művészetét többek között ezért is tartom kortípus-meghatározónak. A kassági örökség továbbvivőjeként és egyik kiteljesítőjeként az avantgárd irodalomtörténeti vonulatában ő olyan költő, akinél megtapasztalhatjuk az irányzat hihetetlen gazdagságát, más alkotókat ihlető-alakító erejét. Ezt az irodalmi fókuszot, „közleke-

dési csomópontot” nem kerülheti ki senki az irodalmi utazása során. Az egykor emigrációba kényszerült vagy a trianoni békeszerződés miatt határon kívülre került alkotókat végre teljes egyenrangúsággal kellene interpretálnunk, kanonizálnunk! Le kell bontanunk a gondolkodásunkban még mindig ott magasodó válaszfalakat, s fel kell végre fedeznünk a korábban elhallgatottakat! Hiszen az irodalomban nincsenek politikai és földrajzi határok, s – ahogy Vas István 1969-ben megírta – nincs emigráns költészet sem, mert a magyar vers, még ha az írója ki is vándorolt Magyarországról, a műve nem vándorolhatott ki a magyar költészetből (Bohár András, *Papp Tibor*, 2002).

Papp Tibor művészetének eddigi szakaszából a műbeni jelenlétet jelentéssé tevő innovatív avantgárd sokszínűségét rekonstruálhatjuk: hagyományos értelemben vett szövegversek, szürrealista kiséposz (a *Forgó égtájak*), amely az „aktuális avantgárd” és az Újhold költészete közötti kapcsolatot jelzi (Bodor Béla, *Jöjj el, szöveg, légy vendégünk*, Alföld 2005/4.), térvérsej/képek, szövegelemeket tartalmazó grafikák, generált költemények, logo-mandalák, az ún. villanások betűtípopográfiai, gyűrűk és spirálok, sorjázóversek, amelyekben a két szomszédos szöveg kapcsolódik össze szóvá, vagy a szerző „valamennyi kép- és szövegíró eljárását egyesítő logo-metafizikai és metaszemantikai horror-komédiája” (Bodor Béla), a *Pátkai, Pilinszky és a pincér* című mű, a dinamikus kép- és hangversek, performanszok, a Zágrábi Kortárs Zenei Biennáléra (1977) készült *Textuaire* diafilm, továbbá a fiktív önéletrészek (regények), tanulmányok, műfordítások és a közös munkák (Pierre Picával: *Transparence et Opacité, Hommage à Mitsou Ronat*, Claude Maillard-ral: *Icones – Ikonok, Dressages informatiques* no 1 – no 8, Bujdosó Alpárral, Nagy Pállal, Kibédi Varga Áronnal és Petőfi S. Jánossal: *Vízalatti tekercs*), mind-mind az aktivitás megjelenítői.

A korai művek elemzését egy visszaható érvényű, retrospektív olvasati folyamat új dimenzióba helyezi: a felszínes szemlélő számára csupán tradicionális alkotásoknak vélt, a klasszikus irodalom írott-beszélt nyelvének tartott *Sánta vasárnap* (1964), illetve az *Elégia két szemlélyhez vagy többhöz* (1968) című kötetek nemcsak a modern irodalom lenyomatai, de a hagyományos formák dekonstruktív lebontásainak és újjáépítési mozzanatainak a megjelenítői is. Ezekben az alkotásokban felfedezhetjük immár a későbbi vendégszövegeknek, a vizuális költészetnek a jellegzetes jegyeit, sajátos vonásait. Egy előreható interpretáció pedig e korai alkotások gazdag színskálájának, szemantikai előképrendszerének a kibontásaként értékelheti a későbbi

műveket. Így kapcsolódik egybe kezdet és folytatás, így foglalja magában a mikrokozmosz rejtett világa a kiteljesedett, teljes makrokozmosz végtelen csodáját.

A *Sánta vasárnap* jellegzetes motívuma a víz („vizeket jártam” – *Se szárom, se házam*; „parttalan folyók nagyon mély tengerek” – *Homlokom mögött*; „Azért vagy kút a folyóban” – *Élősövény*; „lassan mint folyóban a folyó” – *Induló gyász* stb.), amely Pilinszky-nél tenger változatban jelenik meg. Mindkettőjük-nél szerepel a fal motívuma (szintén a *Sánta vasárnap* idézve: „visszafelé neki a falnak” – *Védhetetlen*), továbbá az ablak („forgószeél kinyitja az ablakomat” – *Alázkodó ének*; „fölszáll a ház és a földön marad a füst és ablakok nyílnak / rajta ajtó” – *Induló gyász* stb.), s gyakori a fű képe-nek megjelenése is („a füvek karja az ég felé mered” – *Széthull a város*; „égett fű”, „fű között napok haboztak” – *Sánta vasárnap*). A gyermekkor emlékei, a szerelem és halálélmény, valamint a transzcendens szemlélet elemei, a gyermekorból származó vallásos élményszilánkok, liturgikus elemek („ministráns-gyerek”, „nagy-pénteki kereplők” – *Homlokom mögött*; „templomok kapujában / tulipánok vezekelnek” – *Széthullt a város*; túlvilág, alvilág az *Ellenem szavakkal* című versben, a kehely és a bor képe új perspektívába helyezve a *Kapuk hová nyíltok* költeményben stb.) mind-mind sűrített intenzitással jelen vannak Papp Tibor költészetében, akár csak Pilinszky-nél, nála főleg a *Szálkák* költeményeiben.

Az anyaélmény mellett (ez is jellegzetes Pilinszky-motívum) Papp Tibornál az apa és a nővér képe is jelen van, továbbá a madár-, hal-, ház-, kapu- és az út-, ösvénymotívum is megtalálható. S ahogy Nemes Nagy Ágnes, úgy Papp Tibor is gyakran kőbe vizionálja az élményeit (*Védhetetlen*, *Nincs előttem út sem*, *Kapuk hová nyíltok*, *A sötétség pihenő padja*, *Sánta vasárnap*).

Az anatómiai mélység is jellemző az első könyvére. A „csontjaim”, „ereim” (*Nincs előttem út sem*), „csont-velőmben zöld penész” (*Emlékezés*), „vérem sűrű sodra”, „roppannak gerincemben a csigolyák”, „Az idegek ösvénye” (*A pusztulás*), „szétnyíló koponyám” (*Homlokom mögött*) stb. kitételek szintén Nemes Nagy-párhuzamot, így például az *Alkony* sorait juttathatják eszünkbe.

A kassáki örökség és a kései másodmodernség értékei így ötvöződnek egybe e korai költeményekben, jelezve már az 1962-ben elinduló *Magyar Műhely* által meghatározott irodalomtörténeti ív kezdeteit is, amelyhez majd a későbbi nemzedékek, így például L. Simon László, Sörös Zsolt, Szombathy Bálint és Kékesi Zoltán csatlakozik.

A *Sánta vasárnap* egyik különlegessége az *Öt csendélet* is, amelyben öt stílusirányzatban megfestett alkotás képe rajzolódik elénk: az első kép a cirádás, indázó jellegű, dekoratív szecessziót, a második kép a naturalizmust, a harmadik az impresszionizmus színdominanciájának vörös árnyalatát jeleníti meg, a negyedik csendélet a tárgyi és tudati világ közötti megfelelést érzékeltető szimbolizmus jegyeit sejteti, az ötödik a látomásban gyökerező merész képek expresszionizmusa, a kívülről szemlélt valóság belülről való átélése.

A szégyen szó gyakori előfordulásából, korreferens elemeiből és antecedenseiből pedig akár egy korreferens láncot is létrehozhatunk a kötetben belül.

A könyvben megjelenik a Nagy Lászlóra, Juhász Ferenc-re is jellemző hosszúvers műfaja is (*Forgó égtájak*), a folklór és archaikus mítosz elemei, a Juhász Ferenc-i látomásos líra kozmikus távlatai („föld-anyánkon feküdt a hím-ég / gyökere volt a csillagoknak / fű között napok haboztak / ős-ködök legeltek mint a zsiráfok / mindenféle égi-földi morzsát / halomba hordtak az üstökös hangyák” – *Sánta vasárnap*), a jellegzetes kötőjelezés („zuhanást-követő-butacsend” – *Im memoriam*; „gesztenye-szem-csecsemőt”, „Szava-sincs-már / emberek” – *Forgó égtájak*). Megtaláljuk az első tipográfiai kiemelést („GRÁNIT MÉSZEKŐ DOLOMIT” – *Ellenem szavakkal*), illetve a kötet címadó versének a záró sorai-ban a szokatlan tördelési módot is, valamint a gyakori gondolatjel-halmazást. Az ötvenéves Weöres Sándornak ajánlott *Pogány ritmusok* pedig a későbbi hangversek klasszikus nyitányává válik.

Az *Elégia két személyhez vagy többhöz* (1964–1968) című kötetben megnő a tárgyak szerepe, a hétköznapi szókincs – szintén a tárgyias líra nyelvi képviselőire oly jellemző – átpoétizálásának a művészi igénye. A központozást, az értelmi tagolást helyettesítő, kinyitott szóközök pedig a vizuális költészet térbeli-síkbeli előképei már: fellazítják a merev linearitást, s átjárhatóságot biztosítanak a korábban szigorúan bezárt sorok között. A figyelem ezáltal lesiklik, időnként lecsúszik a megnyitott átjárón, tapogatózik, új értelmet keres, majd ismét visszafordul az elhagyott szóhoz, amelyre így rárakódnak a kitérés új horizontokat nyitó betű- és szóízei.

A klasszikus versforma zártságát tovább oldja Papp Tibor a *Vendégszövegek 1*-ben (1968–1971). A sorokat elcsúsztatja, szétforgácsolja, a szavakat, szintagmaszerkezeteket szétszórja a lapon, s gyakran szaggatott vagy folyamatos vízszintes vonallal tagolja a szóközöket, a gondolategységeket, jelzi a paúzális csendet.

A *Vendégszövegek 1*-ben felfedezhetők továbbá a későbbi térvers/képek szövegére is jellemző *szófonatok*. A két szó egymásba csúsztatásának technikáját elsőként James Joyce alkalmazta, s a francia mot-valise (szóborrönd) értelmét Jean Paris taglalta. A magyar elnevezés Papp Tibortól származik. A szófonatok korán jelentkeznek költészetében. Első megjelenésük a *Szerális zuhanás*nál rekonstruálható: orrphallusz olga ó; szanaporszét összcikáid; támcsókolat; lavikenőzám; összecsomózvacsoránk; villanyütéllé hajózanalig; igyerkvő. S a térképversekben is gyakori költői elemek: szolidaritáska; kurvacak leányok; vasárnaftalin; fegyverbe marta; fagyogató; hideiglenes; zöldöklő, puncillat, üzenetanár.

A René Char verseinek intertextuális közegében – a kötet végén – a két párhuzamosan futó linea közé zárt szövegtetek pedig akár a következő kötetben megjelenő térvers/képek útszakaszait is asszociálhatják.

A költészet bomlasztó ereje nélkül futó, merev linearitás elleni tiltakozásban, a sorok szétszabdalásában, párhuzamosokkal való tagolásában új alkotásmód nyilvánul meg: a poézis és a valóság (egy-egy térképképzet) korrelatív megfeleltetésének a montázs, amely a folytatásban a szövegekép-allegória számtalan lehetőségét teremti meg.

Az új médium, a számítógép megjelenése az irodalom perspektíváit is kiszélesíti: felerősödik a vizualitás, színes, kinetikus és hangos művészi alkotások születnek, s egy működő program akár szabályos, klasszikus versformák generálására is képes. *Műzsával vagy műzsa nélkül?* – kérdezhetjük mi is a számítógép lehetőségeit, a variációk szinte végtelen sorát indukáló program nyelvrendszerét mérlegelve.

A gép memóriájába betáplált versgeneráló program első mestere Theo Lutz, aki 1959-ben a stuttgarti műszaki főiskolán, az akkor még csupán negyven szó befogadására és kombinációjára képes komputeren próbálkozott a műfaji paradigmaváltással. S Kanadában, 1964-ben, *La machine à écrire* (Az író gép) címmel már megjelenik az első, számítógépen generált verseskötet is Jean A. Baudot „tollából”. Megemlíthetjük még e történeti sorban Pierre Moretti és ugyancsak Jean A. Baudot 1967-es szöveggenerált színdarabját, az *Équation pour un homme actuel*, Emmett Williams 213 soros Dante-litániáját, amelyet a költő születésének hétszázadik évfordulójára készített az *Isteni színjáték* szavaiból, vagy a francia OULIPO-csoport egyik alapítójának, Raymond Queneau-nak a *Százezer milliárd költeményét*.

Papp Tibor

Magyarországon szinte ezzel egy időben vehették kézbe az olvasók az első automatikus versgenerátornak, a *Disztichon Alfának* a mágneses lemezét. Alkotója, Papp Tibor előkelő helyet foglal el a világirodalom számítógépes irodalmában (vö. L. Simon László, *Hidak a Dumán*, 2005). Az első nemzetközi, csak számítógépen generált műveket közlő irodalmi folyóiratnak, az 1989 januárjától megjelenő párizsi *alire*-nek is egyik alapítója és mindmáig szerkesztője.

„Magyar nyelvterületen – írja róla Nagy Pál – az úttörők közé tartozik [... azok közé], akik az elméleti szöveggeneráláson és a programozáson túl ténylegesen olyan szövegeket alkotnak (generálnak), amelyeknek irodalmi-művészi értékük van” (Nagy Pál, *Szóvízió. Papp Tibor magyar nyelvű kötetéről*, Magyar Műhely 1996).

A *Disztichon Alfa* megnyitott lemezének számítógépes oldalait „lapozgatva” az olvasók valóban a hexameterek és pentameterek egymást követő sokaságában gyönyörködhetnek. (A szabályos formában és tartalomban egyaránt.) A számmal címzett disztichonok élete viszont néhány (15–20) másodperc csupán, aztán örökre eltűnnek – több millió évünk ugyanis nincs az újraolvasásra –, s a virtuálisan jelenlévő 16 billió alkotás közül új kerül a képernyőre. Ha pedig az algoritmus szabályainak az irányításával az ezeregynéhány programból valamelyik életbe lép, a generált versek száma is, a csillagok születéséhez hasonlóan, gyarapodni fog: eggyel, kettővel, hárommal, ... százszal. Az olvasót ezáltal a versteremtő aktus részesévé teszi a költő, hiszen nélküle –

az olvasó nélkül – a vers soha nem öltene látható formát (Papp Tibor, *Disztichon Alfa*, 1994). Így válhat szerző/befogadó – McLuhan közegelméleti elgondolását alapul véve – a technológiának mint az emberi képesség-kiterjesztő eszköztárnak a „kiegészítő rendszerévé”.

Hasonlóképpen újabb konstellációk létrehozására inspirálják a szemlélőt a *Hinta-palinta* felező tizenkettesekből alkotott 16 soros, tömörszerű kompozíciói. A generált versek kinyomtatására ugyan nincs lehetőség (erre vonatkozó parancsot a program nem tartalmaz!), de „idézetként” Papp Tibor egy kötetnyit mégis kiemelt mutatónak (*A Hinta-palinta szöveghordalékából*, 2000).

Annick Bureaud a világháló által megújult numerikus irodalmat, költészetet vizsgálva három olyan irányt különít el, amelyek „az írás és a stílusok megújulását sugallják” (Annick Bureaud, *Littérature et poésie numériques: le retour*, Art Press, 2000, ford. Papp Nóra). Az első irányt *graffiti cyberspatial*nak nevezhetnénk. Az ide tartozó művek már nem a szoros értelemben vett hangos vagy animált költészetet jelenítik meg, hanem a szöveg-, a hang- és a vizuális elemek teljes fúzióját. Vannak másrészt olyan művek is, amelyek az internet nyelvezetét és kódjait használják. A harmadik irányt az alire 11. számának művei jelzik: egy új képernyős kultúra van születőben, amelynek képviselője Papp Tibor.

A költő egymásra tolt képernyőin olyan szereplőket látunk, akik elhagynak egy mozivásznat azért, hogy a számítógép monitorján folytassák az életüket, majd dialógusablakok jelennek meg megszokással, s „a szerzőnek oly kedves irodalmi kínálat (étlap) úgy gördüli le előttünk, mint egy színpadi függöny”. Másutt a textualitást, a beszédet rádió- vagy televízióadások, reklámok törik meg. Papp Tibor ezekkel az alkotásokkal „különböző szintű szövegeket, jelentéseket és tereket szó”.

De lépünk vissza a *Vendégszövegek* mezejére, ahol „az irodalom megújításának elszánt apostola” (Somogyi Gyula, *Mit akar a költő, ha avantgárd?*, Heti Válasz 2000) szintén új műfajvariánsokat teremt.

A dinamikus kép- és hangversek mellett a költői életműben generált képversekkel is találkozunk (lásd: *Vadlús, Szelet hoznak a halak, HangVERSeny Cs-re*), amelyek korszakolását és osztályozását a dúsírtott hangverstől az afonémikusig Papp Tibor rögzítette a *Múzsával vagy múzsa nélkül?* (1992), illetve az *Avantgárd szemmel költészetéről, irodalomról* (2004) című tanulmányköteteiben. A befogadó interpretációs attitűdjére épít többek között a *Vendégszövegek* 2,3 tér/vers/

képeivel, amelyek szintén egy innovatív forma kiteljesedett változatainak, a műfaji újítás összetevőinek a reprezentáns megjelenítői.

Papp Tibor a vizuális költeményeket két nagy tartományra bontja: a statikus és a dinamikus (vagy kinetikus) művekre. A statikus vizuális költeményeken belül a rendezőelvek szerint történő csoportosítás alapján a tér/vers/képeket a tipográfiai sémát felmutató művek közé sorolhatjuk. Ebben a költeménycsoportban a rendezőelv alapja egy absztrakt forma, nevezetesen egy térkép, amely „olyan gyakori a nyomtatott világban, hogy nemcsak konnotatív, hanem mibenlétéből fakadóan nyelvtani megformálásában, hosszúságában, nyitottságában, összekapcsolhatóságában is befolyásolja a séma által előre kijelölt helyre kerülő szöveget, sőt, nagyon sok esetben, mint egy markáns versszerkezet, szöveg nélkül is jelentéssel bír” (Papp Tibor, *Ige és kép. Válogatás a 20. századi vizuális költészetből*, 1998).

Az olvasó-szemlélő kreativitását hívja elő a szimfonikus mű következő „zenekari” tétele is, a *Vendégszövegek* 4 „hangulati-gondolati ritmusok köré szerveződő” új formái (Bohár András, *Aktuális avantgárd: M.M. Hermeneutikai elemzések*, 2002), a hínárlók, a sorjárlók és a tükrözés elvére épülő gyűrűk, valamint a gondolati generálást előhívó későbbi művek, a logo-mandalák poétikai struktúrája is, amellyel szintén egy új vizuális műfaj magyarországi meghonosítójává lett.

A görög *logosz* és a szanszkrit *mandala* szavakból Francis Edelin által elnevezett modern költészeti formát az 1950-es években jelentkező konkrét és spacialista költők tették Európa-szerte ismertté. Ennek a szavakból létrehozott *pszichokozmogramm*nak a legfőbb jellegzetessége, hogy „kör vagy négyzet alakú, középpontja van, szimmetrikus, olvasata a tengelyek mentén megfordítható”, szavai pedig legtöbbször visszafelé is olvashatók (Papp Tibor, *Vendégszövegek* 5, 1997).

Papp Tibor szó-körei azonban az edelini kategóriától innovatív módon eltérnek. Az olvasatok sokféleségére utalva Kelényi Béla szerint a költő szinte a *Disztichon Alfa* analógiájára „vers-generátorként” használja a mandala-elvet. S mintha „a »mandala« rendszerének felidézése csupán ürügy” lenne arra, hogy megkérdőjelezze az új műfaj „rendszerében kimondhatatlan szó jelentésének állandóságát [...] ebben a labirintusban soha sincs megérkezés, a szó, végső soron a *logosz* soha nem érheti el végleges jelentését” (Kelényi Béla, *Szó-körökben körbeszéd*, Új Forrás 1998/5).

A *Vendégszövegek* 5 kötetének összegyűjtött logo-mandalái mellett egysoros, ún. *Villanások* betűtipográfiai is szerepelnek, amelyek pá-

ratlan alkotások a vizuális irodalmi művek sorában. A játékosan kiemelt betűk és szószeletek tizenegy villanásnyi lenyomata a konkrét költészet megújításának kísérlete, amely törekvés már „önmagában is egyedülálló a kortárs magyar költészetben”. De nemcsak a vizuális költészet képi, szövegi, formai elemeit dúsítja fel a Papp Tibor-i életmű, hanem a magyar irodalom zsánerének önéletírás-fejezetéhez is újabb színeket ad.

A kortárs magyar irodalomban a hagyományos önéletrajzi forma töredékessé válik: csupán egy-egy meghatározó életszakasz tárul fel a szerző életéből. S megjelenik az életinterjú is, amelyből az író – megszüntetve az interjújellegét – könyvet formál. Papp Tibor *Egy kisfiú háborús mozaikjának* már a címe is utal erre a jellegzetes töredékességre: egy hét-nyolc éves gyermek életének – sokszor anekdotaszerű – eseményrészeleiből tárul elénk a szabolcsi Vállaj történelmi sors- és faluképe.

Az *Olivér* könyvének rendezőelve viszont már nem a hitelesség, a megtörténtehez való hűség, hanem a logikus igazság, amely az *így történt vagy történhetett volna* elemeiből rögzíti a kitapinthatót, az élet valós morzejeleit.

Papp Tibor fiktív önéletírásnak nevezte el az események elképzelhető, de nem bizonyított, valós, mert bármikor-megtörténhetett volna élményére építő vallomást. Új ez a megnyilatkozás abban is, hogy az eseményeket a vizualitás és a szöveg együttes ereje beszéli el. Ezáltal megteremtette a költő a magyar önéletírásnak nemcsak fiktív, de a vizuális költészettel is érintkező kuriózum-változatát.

A Papp Tibor-i innovatív formák gazdag tárháza újabb és újabb poétikai kódokkal, műfajokkal, műfajvariánsokkal gyarapszik. A költő mostanában 25 betű felhasználásával bűvös négyzeteket alkot. Ahogy Tandori Dezső a szonettgyűjteményével (a *Még így sem* című kötetével) mallarméi állapotba hozta a magyar szonett műfaját – rövid idő alatt pótolva évszázadok hiányosságát –, úgy Papp Tibor is a *25x25* című kötettervével tökéletesíti és kiteljesíti a gyér számú kubusirodalmunkat. A betűnégyzetek poétikai kódja új fejezetet, versbeszédet nyit a költői életműben, amelynek interpretálása is új befogadói-értelmezői attitűdöt kíván.